

INKLYUZIV TA'LIMDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TAMOYILLARI

Azimova Dilnoza Sherzodovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Alfraganus Universiteti "Ijtimoiy fanlar" fakulteti

"Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim muhitida ta'lim oluvchi turli toifadagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik tamoyillari, metodik yondashuvlari va samarali mexanizmlari tahlil qilinadi. Kitobxonlik madaniyati shaxsning kognitiv, nutqiy, ijtimoiy-emotsional rivojlanishida muhim omil bo'lib, inklyuziv ta'limda uning ahamiyati yanada ortadi. Maqolada individual farqlarni hisobga olgan holda moslashtirilgan o'qish strategiyalari, adaptiv ta'lim vositalari, multimodal metodlar va tolerant muhit yaratishning nazariy-amaliy asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, kitobxonlik madaniyati, adaptiv o'qish, pedagogik tamoyillar, maxsus ehtiyojli bolalar.

Bugungi global ta'lim jarayoni har bir bolaning individual o'ziga xosliklari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim tashkil etishni talab qilmoqda. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi ana shu talabni hayotga tatbiq etuvchi zamonaviy pedagogik tizimdir. Unda turli rivojlanish xususiyatlariga ega – eshitish, ko'rish, nutq, intellektual, jismoniy va emotsional-irodaviy buzilishlarga ega bolalar – teng sharoitda ta'lim oladilar.

Bunday ta'lim muhitida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Kitob o'qish jarayoni bolaning idrok, tafakkur, lug'at boyligi, ijtimoiy tajriba va kommunikativ kompetensiyalarini kengaytiradi. Maxsus ehtiyojli bolalar uchun esa kitobxonlik – korreksion-rivojlantiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Shu bois mazkur maqolada inklyuziv ta'limda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik tamoyillari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kitobxonlik madaniyati orqali o'qishga bo'lgan ichki ehtiyoj, matnni idrok etish va tahlil qilish ko'nikmalari, o'qilgan ma'lumotni amalda qo'llash, kitob tanlash, kitob bilan muloqot madaniyati, mustaqil o'qish kompetensiyalarni shakllantiradi. Inklyuziv ta'limda mazkur ko'nikmalarni shakllantirish adaptiv va bosqichma-bosqich yondashuvni talab qiladi.

Maxsus pedagogikada tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kitobxonlik faoliyati

natijasida kognitiv rivojlanishni tezlashtiradi (DiBari, 2020), nutqiy kompetensiyani takomillashtiradi (Snow, 2019), emotsional intellektni boyitadi (Goleman, 2011), ijtimoiy moslashuvni yengillashtiradi (UNESCO, 2020), shuningdek korreksion rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik tamoyillarida individual yondashuv tamoyili har bir bola uchun o'qish jarayonida uning: rivojlanish nuqsoni turi, psixologik holati, sensor imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari asosida moslashtiriladi.

Misol uchun: ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun Brayl yozuvi, audiokitoblar; eshitishida nuqsoni bo'lganlar uchun vizual, piktogramma, subtitrlar materiallari; intellektual rivojlanishida cheklov bo'lganlar uchun qisqa, tushunarli matnlar; autistik spektrdagi bolalar uchun strukturaviy, vizual tartibli kitoblar ularning kitobxonlik kompetensiyasi shakllanishi uchun muhimdir.

Tizimlilik va izchillik tamoyilida esa o'qish jarayoni bosqichma-bosqich ya'ni: o'qishga yo'naltiruvchi bosqich (motivatsiya, rasmlar bilan tanishuv), qo'shma o'qish bosqichi (o'qituvchi bilan interaktiv o'qish), mustaqil o'qish bosqichi asosida amalga oshiriladi. Bu tamoyil kitobxonlik ko'nikmalarini izchil shakllantiradi.

Multimodal va differensial o'qish tamoyili. Bunda inklyuziv muhitda matnni qabul qilishning turli shakllari qo'llanadi. Misol uchun: audio, vizual, taktil, video matnlar, piktogramma yordamida matn tuzilmasi va boshqalar. Bu tamoyil o'quvchilarning sensor imkoniyatlarini maksimal darajada ishga soladi.

Inklyuziv ta'limda kitobxonlik madaniyati rivojida faollashtiruvchi va motivatsion tamoyil ham o'ziga xosdir. Bunda bola kitob bilan faqat o'qish jarayonida emas, balki: rolli o'yinlar, sahnalashtirish, illyustratsiya chizish, hikoya tiklash, syujetni davom ettirish, faoliyatlari orqali muloqot qiladi. Mazkur yondashuv kitob o'qishga ijobiy motivatsiyani kuchaytiradi.

Yana bir pedagogik tamoyillardan biri ijtimoiy-emosional qo'llab-quvvatlash tamoyili. Ushu tamoyilda oila, sinfdoshlar, pedagoglar bilan qo'shma o'qish orqali empatiya, ijtimoiy muloqot, o'z fikrini ifodalash ko'nikmalari rivojlanadi. Mazkur tamoyilda inklyuziv sinfda o'qish jarayoni hamkorlikka asoslanadi.

Moslashtirilgan muhit tamoyilida kitobxonlikni qo'llab-quvvatlash uchun muhit: jismoniy jihatdan (yorug'lik, mebel, maxsus texnologiyalar), sensor jihatdan (ranglar, taktil materiallar), informatsion jihatdan (mos darajadagi kitoblar) moslashtirilishi talab etiladi.

Inklyuziv o'qishning metodik mexanizmlari turkumiga "Interaktiv o'qish" (shared reading) metodikasini keltirish mumkin. Bu metodikada o'qituvchi matnni o'qib berar ekan, savol-javob, muhokama, prediksiya texnikalarini qo'llaydi. "Adaptiv matn" yondashuvida esa matn: fonetik soddalashtirilgan, qisqa gaplardan tashkil

topgan, ko'p rasm va piktogrammalar bilan boyitilgan bo'ladi. "Vizual qo'llab-quvvatlash" metodida rasmlar, sxemalar, grafik organayzerlar hikoyani idrok qilishni osonlashtiradi.

Oila bilan hamkorlik

Inklyuziv ta'lim jarayonida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda oila bilan tizimli hamkorlik muhim pedagogik omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasi, mustaqil o'qish ko'nikmalari va matnni idrok etish darajasi ko'p jihatdan oiladagi o'quv muhitiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli pedagoglar va ota-onalar o'rtasida muntazam axborot almashinuvi, metodik tavsiyalar berish va qo'shma o'quv faoliyatini tashkil etish o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylanishi zarur.

Birinchidan, uy sharoitida o'qish bo'yicha maxsus moslashtirilgan tavsiyalar ishlab chiqilishi kerak. Bu tavsiyalar bola rivojlanishidagi nuqson turi, psixologik holati, sensor imkoniyatlari hamda qiziqishlarga muvofiq bo'lishi lozim. Masalan, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun audiokitoblar va taktil materiallardan foydalanish, eshitishida nuqsoni bor bolalar uchun vizual piktogrammalar va signmatnlar qo'llash tavsiya etiladi. Intellektual rivojlanishi sust bolalar uchun qisqa, sodda va rasimli matnlar tanlanadi.

Ikkinchidan, oila a'zolarining o'qish jarayoniga bevosita jalb qilinishi bolaning kitobga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiradi. Birgalikda o'qish ("shared reading"), hikoyani muhokama qilish, syujetni davom ettirish, rasm asosida hikoya tuzish kabi faol metodlar bola nutq rivoji, tafakkuri va emotsional idrokining kuchayishiga xizmat qiladi. Mazkur jarayon ota-onalarning pedagogik madaniyatini ham oshiradi.

Uchinchidan, pedagoglar tomonidan ota-onalarga o'qish bo'yicha individual reja, tavsiya etiladigan kitoblar ro'yxati, o'qish strategiyalari va interaktiv texnikalar bo'yicha yo'riqnomalar berilishi ham muhim. Bu nafaqat o'qish jarayonini uy va maktab o'rtasida izchil bog'laydi, balki ta'limning korreksion-rivojlantiruvchi samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, oila bilan muntazam uchrashuvlar, seminarlar, treninglar, "Oila va kitobxonlik" klublarini tashkil etish orqali o'qish madaniyatini qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitni shakllantirish mumkin. Oilaviy o'quv amaliyotining kengayishi inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari – sheriklik, hamkorlik, qo'llab-quvvatlash –ni amalda ro'yobga chiqaradi.

Inklyuziv o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini baholash mezonlari

Inklyuziv ta'lim muhitida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish jarayonining samaradorligini aniqlash uchun kompleks baholash mezonlaridan foydalanish zarur. Baholash jarayoni bolaning individual rivojlanish dinamikasini aks ettirishi, uning sensor, intellektual, nutqiy va emotsional imkoniyatlarini inobatga olgan holda amalga

oshirilishi lozim. Quyida asosiy diagnostik ko'rsatkichlar ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan yoritiladi.

1. O'qishga bo'lgan qiziqish darajasi

Bu mezon bolaning kitobga nisbatan shakllangan ichki motivatsiyasini, o'qish jarayoniga bo'lgan ehtiyojini va o'z-o'zini faollashtirish darajasini ifodalaydi. O'qishga bo'lgan qiziqish: kitob bilan mustaqil shug'ullanish tashabbusi, oila va sinfdagi o'quv tadbirlarida faol ishtirok, bolaning o'qish jarayoniga ijobiy emotsional munosabati kabi belgilar orqali aniqlanadi. Aqliy yoki sensor cheklovlarga ega bolalarda qiziqishning rivojlanishi ko'pincha vizual, taktil yoki audio materiallar bilan qo'llab-quvvatlanadi.

2. Matn mazmunini tushunish ko'nikmalari

Inklyuziv o'quvchilar uchun mazmunni tushunish jarayoni ko'p omilga bog'liq bo'lib, kognitiv jarayonlar (idrok, xotira, e'tibor), nutqiy kompetensiya va sensor imkoniyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Baholash mezonlari: matnning asosiy g'oyasini aniqlash, voqealar ketma-ketligini tushunish, personajlar xatti-harakatini izohlash, matn asosida sodda xulosalar chiqarish kabi ko'nikmalarni qamrab oladi. Zaruratga ko'ra o'quvchiga vizual organayzerlar, piktogrammalar yoki qisqartirilgan adaptiv matnlardan foydalanishga ruxsat beriladi.

3. Lug'at boyligining o'sishi

Kitob o'qish jarayonida bolaning so'z boyligi, semantik tushunchalari va og'zaki nutqidagi grammatik tuzilma bosqichma-bosqich kengayib boradi. Lug'at boyligini baholashda: yangi so'zlarni faol qo'llay olishi, sinonim va antonimlarni o'zlashtirishi, nutqda matndan olingan iboralarni ishlatishi, so'zlarning ma'nosini izohlab berishi kabi mezonlar muhim hisoblanadi. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda lug'at boyligini baholash jarayoni maxsus logopedik metodlar asosida amalga oshiriladi.

4. O'qilgan ma'lumotni qayta hikoya qilish

Bu ko'rsatkich o'quvchining matnni qayta ishlash, eslab qolish va izchil nutq orqali ifodalash qobiliyatini aks ettiradi. Qayta hikoya qilish: to'liq (voqeani batafsil bayon qilish), qisqa (asosiy mazmunni berish), reproduktiv (matn mazmuniga sodiq qolgan holda), ijodiy qayta hikoyalash (o'z fikrini qo'shgan holda) ko'rinishlarida baholanadi. Rivojlanishida cheklovlar bo'lgan bolalar uchun vizual yordamlar – rasmlar, kartochkalar, sxemalar va voqea xaritalaridan foydalaniladi.

5. Mustaqil kitob tanlash qobiliyati

Bu ko'nikma bolada o'qishga nisbatan shakllangan individual did, qiziqishlar spektri va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini aks ettiradi. Mazkur mezon: kitoblarni mazmuniga qarab tanlay olish, o'z qiziqishlariga mos janr yoki mavzu aniqlash, murakkablik darajasi mos bo'lgan matnni ajratish, kutubxona yoki sinf burchagidan kitob tanlashda faollik qabi belgilar asosida baholanadi. Sensor yoki intellektual buzilishi bo'lgan bolalarda

bu jarayon pedagog yoki kutubxonachi tomonidan moslashtirilgan ko‘mak bilan amalga oshiriladi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish maxsus ehtiyojli bolalarning intellektual, nutqiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Mazkur jarayon individual yondashuv, multimodal o‘qish, motivatsiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va moslashtirilgan muhitga tayanadi. Taklif etilgan tamoyillar va metodik mexanizmlar inklyuziv o‘quvchilar uchun kitob bilan muloqotni nafaqat o‘rgatish vositasi, balki shaxs sifatida kamol topish manbai sifatida tashkil etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov, J. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021.
2. Qodirov, U. Inklyuziv ta’lim asoslari. – Toshkent: “Ilm ziyo”, 2020.
3. Karimova, D. Maxsus pedagogika: rivojlanishda cheklangan bolalar bilan ishlash metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022.
4. Abdullayeva, M. Kitobxonlik madaniyati va o‘quv jarayonining zamonaviy texnologiyalari. – Buxoro: BuxDU nashri, 2021.